

MOLLA MƏHƏMMƏD NAXÇIVANININ ƏLYAZMALARINDA İSLAM DƏYƏRLƏRİ BARƏDƏ

Səbuhi İBRAHİMOV,

*AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin Əlyazmalar Fondu,
Əlyazmaların kataloqlaşdırılması şöbəsinin müdiri,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
ms.ibrahimov71@mail.ru*

AÇAR SÖZLƏR: *Naxçıvan, əlyazma, mətn, əsər, islami dəyərlər.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Нахчыван, рукопись, текст, произведение, исламские ценности.*

KEY WORDS: *Nakhchivan, manuscript, text, work, Islamic values.*

İstər dində, istərsə də siyasətdə incə mətləblər həddindən artıq çoxdur. Bu mətləbləri dərinləndirən duymaq üçün zəngin elmi dünyagörüşünə sahib olmaq, adət-ənənələri və xalqların psixologiyasını mükəmməl bilmək, dövrün, zamanın ab-havasını duymaq, cəmiyyətin gələcək inkişaf yollarında ən mütərəqqi amilləri görmək lazımdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev öz siyasi kurslarında bu mətləbləri daim diqqət mərkəzində saxlamış, dini müxtəlifliyin və İslam dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına çalışmışlar.

Bu gün dünyada baş verən hadisələrə nəzər saldıqda bəzi separatçı qruplaşmaların bir çox hallarda fəaliyyətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə din amilindən istifadə etdiklərini görürük. Belə bir şəraitdə dünyada sülhün, əmin-amanlığın bərqərar olması üçün sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında dialoqun yaranması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tolerantlıq ənənələri zəngin olan ölkə və regionların təcrübəsi bu məsuliyyətli və zəruri işdə əsl nümunə təşkil edə bilər. Elə doğma yurdumuz Azərbaycan da bir çox millətin və dini konfessiyanın dinc yanaşı yaşamasının unikal nümunəsidir.

“Kulturologiya dünya mədəni nailiyyətlərini obyektiv qiymətləndirməyə, onları bu və ya digər ölkənin milli-mədəni maraqları üzrə yaradıcılıqla bəhrələnməyə imkan verir. Kulturoloji biliklərlə zəngin ağıl və xeyirxah məqsədlərə yönələn iradə insan inkişafının pozitiv faktorudur” [1, s.14]. Belə ki, “insanlar minillər boyu yaşadıkları çox mədəniyyətli həyatı bir zənginlik kimi qəbul edirlər” [2, s. 6-7].

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın, həmçinin onun ayrılmaz hissəsi Naxçıvanın zəngin biliyə malik alim və mütəfəkkirləri qələmə aldıkları əsərlərdə milli-dini, xüsusilə də İslam dəyərlərinə önəmli yer vermişlər. Bu məqaləmizdə də müxtəlif mənbələrə istinad edilərək

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlləri Naxçıvana dair əlyazma mətnlərdə əksini tapmış islami dəyərlər barədə məlumat verilməyə çalışılmışdır.

Naxçıvan ədəbiyyat və mədəniyyət xəzinəsinin qiymətli qaynaqlarından olan İslam dəyərlərinə aid əlyazmaları öyrənmək, onları təhlil etmək, keçmişin mənəvi-mədəni irsinin müasirlərimizə çatdırmaq və müasir nəsli maarifləndirmək üçün misilsiz rola malikdir. Bu baxımdan klassik Azərbaycan mütəfəkkirlərinin, o cümlədən Naxçıvanın görkəmli alim, şair və yazıçılarının həyat və yaradıcılığını öyrənmək, onların bu dəyərlərə yer verdikləri əsərlərini araşdırıb xalqa çatdırmaq qarşısında duran ən mühüm məsələlərdəndir. Ulu Öndər Heydər Əliyev də Naxçıvanın tarixi keçmişi barədə söyləyirdi: “Gəmiqaya Azərbaycanı sivilizasiyanın başlanğıcı ilə bağlayan olduqca möhtəşəm bir kitabə - Naxçıvan kitabəsidir” [3, s.3]. “Hər daşı, qayası tarixin canlı şahidi olmuş bu torpaq bir çox dünya şöhrətli alim və mütəfəkkirin, memar və ədibin, dövlət xadimi və sərkərdənin vətəni olmuşdur. Onların fəaliyyəti və irsinin bəşər tarixində rolu danılmazdır...” [4, s.4]

Naxçıvan ədəbi və fəlsəfi məktəbinin görkəmli yetirmələrindən biri mütəfəkkir-alim Molla Məhəmməd Naxçıvanidir. Zəngin yaradıcılığı deməyə əsas verir ki, o, uzaqgörən və müdrik şəxs olmuşdur. H.M.Naxçıvaninin indiyə qədər beş əsas əsəri məlumdur. Bunlar “Səhabəd-Dümü”, “Məzahir-Ənvar”, “Kəşkülü-Nur”, “Qürrətul-Əbsar”, “Dürrətul-Əbrar” əsərləridir.

Müəllifin qələmə aldığı əsərlərdə istər dini-əxlaqi, istərsə də ictimai-əxlaqi hadisə və davranışlar yüksək səviyyədə təqdim olunur. Bu əsərlərdə əsas mövzu böyüklərə hörmət və izzət, kiçiklərə qayğı və şəfqət, bütün yaradılmışlara mərhəmətdir. Yüksək tərbiyəvi xarakterə malik olan “Səhabəd-Dümü” də olduqca ibrətəmə, islami dəyərlərin ucalığı baxımından ümumdünya sivilizasiyasına böyük örnəkdir. H.M.Naxçıvani bu əsərində humanist prinsipləri və İslam dəyərlərini yüksək qiymətləndirərək “Ənvar əş-Şəhadə” kitabına istinadən yazır: “Təbuk döyüşündə İslam qoşunu qalib olandan sonra küffar qoşunu məğlub olub parçalandı və qaçdı. İslam qoşunu iradə eylədilər ki, onların xeymə və xərgahilərini talan və qarət eyləsinlər. Həzrət Rəsul (s) əshabın bu iradələrin bilib qərrar qəsdilə buyurdu: Cəmi ləşkəri-islamə xəbər versinlər ki, cənabi Rəsuli-Xudanın hökmü və qərarı budur ki, bir nəfər də İslam qoşunundan ləşkəri-küffarın xeymə və xərgahilərinə daxil olmasın. Ondan ötrə ki, şayəd onların xeymələrində səğir uşaq, ya qadın, ya kəməz tayfalarından olmuş ola və onların gözləri İslam ləşkərinin nizələrinə, oxlarına və qılınclarına düşüb xofe-iztiraba düşələr və xoflarından ağlayalar. Belə ki, onların ağlamaq sədaları mənim qulağıma yetişə ki, məm onların ağlamaqlarına və xofa düşmələrinə razı deyiləm. Hərçənd ki, kafirdirlər” [5, s.267].

Əsərin baş qəhrəmanı İmam Hüseyin (ə) Kərbəladada olanların ən yaşlısı Həbib ibn Məzahir haqqındakı ibrətəmə kəlamı bu sözləri söyləyən insandakı mərifət düşüncəsindən, islami dəyərlərin ucalığından, dinimizdə ağsaqqala və ağbirçəyə hörmətin müqəddəs sayıldığından xəbər verir. İmam Hüseyin (ə) sevimli Peyğəmbərimizə (s) Cəbrail vasitəsilə vəhy olunmuş sözü xatırladaraq Rəsulullahın (s) cihad vaxtı düşmən içində ağsaqqal olarsa, onlara hörmət xatirinə qılinc çəkməyi qadağan etdiyini buyurur [5, s.246].

Digər bir hadisədə isə müəllif insani baxımdan İslam dəyərlərinin əsasında duran amilləri

qeyd edir və kafir olsa da, Həyyi ibn Əhtəb Xeybərinin qızı Səfiyyə haqqında yazır: “Həzrət Əli (ə) Xeybər qalasını fəth etdikdən sonra Səfiyyəni əsir edib verdi Bilala ki, Peyğəmbərin (s) hüzuruna aparsın. Bilal Səfiyyəni Xeybər meydanından, qardaşı Mərhəbin nəşinin yanından apardı. Səfiyyənin gözləri önlərin içində qardaşı Mərhəbin yaralı bədəninə düşəndə rəngi saralıb, bədəninə lərzə düşdü. Bilal o halət ilə onu Rəsuli-Xuda (s) xidmətinə gətirdi. Rəsuli-Xuda (s) gördü Səfiyyənin rəngi saralıb, bədəninə lərzə düşüb. Buyurdu: “Sənə nə olub ki, bu hala düşüb titrəyirsən?” Ərz eylədi: “Ya Rəsulallah – bu qulam mənə qövme-qardaşımın topraqlar üstə düşən nəşlərinin yanından keçirdi. Gördüm qövme-qardaşımı ki, yaralı bədənələr ilənlər. Qəm və möhnətdən rəngim saralıb, bədənimə lərzə düşüb”. Rəsuli-Xuda (s) bu sözü Səfiyyədən eşidəndə Bilala nəsihət formasında müraciət edib buyurdu: “Ey Bilal! Məgər sənün ürəyində heç rəhm yoxuydu ki, bu əsir qadını öz önlələrinin arasından keçirdib gətirdin?” [5, s.279].

Müəllif ikinci buna bənzər əhvalatı qeyd edərək yazır: “Əmr ibn Əbdəvid məlunun bacısı Raziyyə idi ki, Xəndək davasında eylə ki, Həzrət Əmir əl-möminin Əli əleyhis-salam o məlunu yıxdı yerə, istədi başın kəssin dedi: “Ya Əli indi ki, mənə qalib oldun səndən bir iltimasım var”. Həzrət buyurdu: “Hər mətləbin olsa, qəbul edərəm”. Ərz eylədi: “Ya Əli, mən böyük pəhləvanam, çox adam mənə tamaşama gələcək, xüsusən bacım və mehriban qomilərim nəşimin üstə gələcəklər. Səndən iltimasım budur ki, başımı kəsəndən sonra zirehimi və sair libaslarımı soyma və bədənimi quru yerdə üryan qoyub abırımı bir daha göstərmə”. Vücuda o məlun kafriydi, qanı və malı mübahıydı. Əmir əl-möminin əleyhis-salam onun başın kəsdi və heç bir zadına əl vurmadı. Hətta sani dedi: “Ya Əli, nə üçün Əmrin zirehini götürmədin ki, ərəb içində bir belə bir qiymətli zireh yoxdu?” Həzrət buyurdu: “Həya eylədim onun bədənini üryan qoyum”. Bəs Əmrin bacısı Raziyyə xəbərdar oldu ki, Əmri öldürüblər başıaçıq, ayaqyalın özün yetirdi Əmrin nəşinə. Bir qardaşının nəşinə baxdı, gördü, cəmi hərbi geyimi və alətləri, zirehi və libası təməmə bədənindədir. Bəs ağlamadı, nə də qəmgin olmadı. Dedi: “Qardaş sənə ağlamaram ki, çox nəcib və kərim adam səni öldürüb”. Bu şeiri oxudu:

Əgər Əmrin qatili nəcibi-kərim şəxs olmayaydı,
Hər ayinə nə qədər həyatım varıydı qardaş vay deyib ağlardım.
Lakin Əmrin qatili o kimsədir ki, heç kəs ona bərabər olmaz,
Atası Əbu Talib qövmin ağası və pənahı idi” [5, s. 279].

Göründüyü kimi, Molla Məhəmməd Naxçıvaninin bu əsəri Naxçıvana dair əlyazma mətnlərdə İslam dəyərləri kimi gözəl nümunə təşkil edir. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin ayrılmaz hissəsi, təməl dayağı olan bu dəyərlər ondakı tolerantlıq düşüncəsinin möhkəmləndirilməsində böyük rol oynayırdı. On dörd əsr keçməsinə baxmayaraq, bu gün də bu dəyərlər milli ruha təsirsiz ötürülmür. Molla Məhəmməd Naxçıvani kimi yüksək intellekt, bilik və bacarıq sahibi olan dəyərli ziyalılarımız isə öz əsərləri vasitəsilə milli-mənəvi, dini-əxlaqi dəyərlərimizin, mədəniyyətimizin qorunub saxlanılmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov R. Kulturologiya. Bakı: 2006, 215 s.
2. Həbibbəyli Ə.İ. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli. Müstəqil lider. (ictimai-siyasi, publisistik beynəlxalq jurnal). № 06 (44) dekabr, Bakı: 2012, 38 səh. 6-7.
3. Əjdər Fərzəli (Fərzəliyev Əjdər Əliş oğlu). Gəmiqaya-Qobustan əlifbası. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Birliyi, 2003, 292 s.
4. İbrahimov S.M. Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti. Kitab (dərs vəsaiti). Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 248 s.
5. نخجوانی حاج ملا محمد. سحاب التّموع ۵۹۲۱ ه.ق. (۱۸۸۷) ۲۹۴ ص.

Сабухи Ибрагимов

**ОБ ИСЛАМСКИХ ЦЕННОСТЯХ В НАХЧЫВАНСКИХ
РУКОПИСЯХ**

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются различные ученые и мыслители, которые внесли свой вклад в развитие исламских ценностей в нахчыванских рукописных текстах конца XIX и начала XX веков. Основной целью исследований было не только получение знаний о жизни и творчестве этих ученых и мыслителей из Нахчывана, но и привлечение внимания к важности исламских ценностей в их произведениях. Было сочтено необходимым изучить рукописи, связанные с исламскими ценностями, ценными источниками литературы и культуры Нахчывана, а также проанализировать передачу духовного и культурного наследия прошлого нашему настоящему и обучить современное поколение. В связи с этим изучение жизни и творчества классических азербайджанских мыслителей, в том числе нахчыванских мыслителей, поэтов и писателей, является одним из важнейших вопросов, стоящих перед обществом.

Sabuhi Ibrahimov

ON ISLAMIC VALUES IN NAKHCHIVAN MANUSCRIPTS

SUMMARY

The article examines various scholars and thinkers who have contributed to the development of Islamic values in Nakhchivan manuscript texts of the late 19th and early 20th centuries. The main purpose of the studies was not only gaining knowledge about life and creativity of these scholars and thinkers from Nakhchivan, but also drawing attention to the importance of Islamic values in their works. It was considered necessary to study the manuscripts related to Islamic values, valuable sources of literature and culture of Nakhchivan, as well as to analyze the transmission of the spiritual and cultural heritage of the past to our present and to educate the modern generation. In this regard, the study of the life and creativity of classical Azerbaijani thinkers, including Nakhchivan thinkers, poets and writers, is one of the most important issues facing the public.